Tarih İncelemeleri Dergisi
Cilt/Volume XXIII, Sayı/Number 2
Aralık /December 2008, 35-56

XI. - XVI. YÜZYILLAR ARASINDA MEDRESE VE ÜNİVERSİTELERDE EĞİTİM

Hakan Anameriç* - Fatih Rukancı**

Özet

Doğu ve Batı Dünyası'nda bilimsel gelişmişlik düzeyindeki farklılaşma, medrese ve üniversitenin zaman içerisindeki gelişimleriyle paralellik göstermektedir. Bilimsel düşüncenin gelişiminde ve toplumların medenileşmesinde çok önemli bir rol üstlenen bu kurumların ortaya çıkışı, etkinliğini hissettirmesi bir anlamda ait oldukları toplumların gelecekteki statüsünü belirlemiştir. Bu çalışmada iki farklı kültürün temel eğitim kurumlarının benzer yönleri ele alınarak aralarındaki etkileşimin ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu etkileşim bilimsel gelişmede izlenecek stratejinin saptanması açısından oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: *Medreseler, Üniversiteler, Ortaçağ'da eğitim, Yükseköğretimde eğitim-öğretim metodu*

Abstract
Education of the Madrasa and University between 11nt and 16nt Centuries

The differentiation at the scientific development level in the Eastern and Western World is somewhat parallel to the development of the madrasa and the university. The emergence of and their influences, which played important roles in the development of scientific taught and the civilization of societies in a way, had been decisive in the formation of their future status. The aim of this research is to shed light on the cross-cultural influences of basic educational institutions of two different cultures by taking into consideration their all similarities. These influences are extremely important in pinpointing the strategy which will be followed in the scientific development.

Key-words: *madrasas, universities, education in Middle Ages, educatinal methods in higher education, educational institutions in middle ages*

---

* Arş. Gör., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü. E-posta hakananameric@gmail.com, anameric@humanity.ankara.edu.tr

** Yrd.Doç.Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü. E-posta frukanci@gmail.com.

Giriş

Ortaçağ (396-1453/1455) olarak nitelendirilen ve yaklaşık 1000 yıl süren dönem, Batı ve Doğu Dünyası için; kültürel, sosyal, ekonomik, bilimsel, dini ve siyasi alanlarda ortaya koyduğu düşünce ve dünya görüşleri ile gelişimi ve yenilenmeyi meydana getirmiştir. Ortaçağ, bu temel alanların yanı sıra kendi döneminin felsefi ve bilimsel görüşlerinin aktarılacağı eğitim kurumlarını da oluşturmasıyla bu gelişime ivme kazandırmıştır. Bu kurumlar, X. yüzyılın sonlarında Doğu Dünyası (İslam Dünyası)'nda kurulan *medrese*ler ve XII. yüzyılda Batı Dünyası (Hıristiyan Dünyası)'nda kurulan *studium generale / üniversite*lerdir. Bu eğitim kurumları yalnızca bilim adamı yetiştirmemiş, aynı zamanda ait olduğu toplumların siyasi, kültürel ve bilimsel değerleri çerçevesinde gelişim göstererek, bilimsel gelişimlerindeki seviyeyi belirlemişlerdir.

İslam Dünyası'nda IX.-XI. yüzyıllarda Yunan ve Hellenistik bilim meşalesini taşıyan birçok bilim adamı yetişmiştir. Daha sonraki yüzyıllarda da İslam Dünyası'nda önemli bilim adamlarının yetiştiği görülmektedir, fakat zamanla bunların sayısı ve bilimsel etkinlikleri azalmıştır. İslam Dünyası'nın bilimsel alanda bu üstünlüğünü yitirmesi oldukça ilginçtir ve Avrupa'da ilk üniversitelerin ortaya çıkıp gelişmeye başladığı *XII. Yüzyıl Rönesansı* ile aynı döneme rastlar. Bilimsel eserlerin Arapça'dan Latince'ye çevrilmesi bilimdeki üstünlüğün Batı Dünyası'na geçtiği yeni bir dönemin başlangıcıdır. Bununla beraber Batı Dünyası'nın bilim ve felsefe alanında ön plana çıkması ve daha hızlı gelişim içinde olmasının nedenlerini iki toplumun eğitim kurumlarını temsil eden üniversite ve medreselerdeki benzerlik ve farklılıkları ortaya koyarak açıklayabiliriz. Çalışmanın amacı, Ortaçağ'ın temel eğitim kurumları olan bu iki kurumun arasındaki etkileşimi, benzerlik ve farklılıklarına göre incelemektir. Bu bağlamda; bu iki kurumun oluşum süreci, varlık nedeni, idari yapıları, ders programları, öğretim yöntemleri, diplomaları, sosyal/siyasi/dini statüleri ele alınarak irdelenecektir.

Medrese ve Üniversite'nin Doğuşu

Medrese, eskiden içinde dini dersler okutulan, ders gören öğrencilerin içinde yatıp kalktıkları bina, derslerin okutulduğu yer, mektep, okul anlamları ile sözlüklerdeki yerini almıştır.[1] Medreseler, Fatımilerden (909-1171) başlayarak Osmanlılara (1299-1922) kadar uzanan geniş bir coğrafyada uzun bir

[1] Devellioğlu 2002, 599; Sami 1989, 1313-1314.

tarihe sahip ve çoğunlukla İslam bilimlerine yönelik derslerin okutulduğu eğitim ve öğretim kurumlarıdır. İlk sözü "oku" buyruğu olan İslam'ın bilime ne derece önem verdiği bilinmektedir. Bu nedenle İslam toplumları bütün bilimsel çalışmaları kucaklamayı ve onları korumayı görev saymışlardır. Bu bağlamda Müslüman yöneticiler, ele geçirdikleri hemen her coğrafyada bir ibadethane ve bilim faaliyetlerini sürdürebilecekleri yerler kurmuşlardır. Önceleri hem ibadethane hem de öğretim kurumu niteliği taşıyan camiler ve mescitler zamanla İslam toplumunun genişlemesi, çoğalan bilim dallarının belli bir düzen içerisinde öğretilmesi gerekliliği ve eğitim görmek isteyen kişilerin (talebe) sayısındaki artış göz önünde bulundurularak eğitim ve öğretim görevlerini ağırlıklı olarak medreselere devretmişlerdir. Ancak bu kurumların asıl kurulma amacı; sultan veya emirlerin tabii oldukları mezheplerin savunulması ve öğretilerinin devam ettirilmesi ihtiyacıdır. Büyük Selçuklular (1038-1157) ve Fatımîlerin ortadan kalkmasından sonra gelen Eyyûbiler (1171-1348) halka gerçek İslam doktrinini öğretmek düşüncesiyle medreseleri kurmuşlardır. Dolayısıyla İslam Dünyası'ndaki ilk medrese kurma girişimi Şiilik karşısında Sünni görüş propagandasını yürütme mahiyetindeydi.[2] İslam Dünyası'nda medresenin çekirdeğini oluşturan ilk eğitim ve öğretim kurumu X. yüzyılda Taberan ve Bağdat'ta kurulmuştur. Bu medreselerde sadece fıkıh (İslam Hukuku) öğrenimi verilmekteydi. Daha sonra fıkıh ile beraber kelâm, hadis, tefsir, Kur'an ve diğer İslami bilimlerin okutulduğu bağımsız ilk medrese ise; ünlü fıkıh bilgini Sâig al-Nişâbûrî adına Selçukluların başkenti ve birçok Türk âdet ve geleneklerinin hakim olduğu Nîşabûr şehrinde kurulmuştur. Birçok tarihçi tarafından İslam dünyasının ilk medresesi olarak kabul edilen, Büyük Selçuklu sultanı Melikşah'ın veziri Nizamü'l Mülk'ün 1067'de Bağdat'ta kurmuş olduğu Nizamiye Medresesi, medreselerin devlet tarafından geliştirilmesi ve kontrol edilmesinin en çarpıcı örneğidir.[3] Osmanlı Beyliği sınırları içerisinde de kuruluşundan kısa bir süre sonra eğitim ve öğretim kurumları olarak medresenin ortaya çıktığı görülmektedir. Anadolu Selçuklu Devleti'nden devraldığı askeri, idari, sosyal ve kültürel mirası en iyi şekilde değerlendiren Osmanlı Beyliği zamanla genişleyen topraklarında yüzlerce Selçuklu tipi medrese açmıştır. İlk Osmanlı medresesinin İznik'te 1331'te kurulan Orhan Gazi Medresesi olduğu yolunda bir fikir birliği vardır.[4]

Ortaçağ Avrupa'sında eğitim sistemindeki değişim, 529'da Platon'un Academia'sının kapatılmasıyla başlamıştır. Bu olayla birlikte Doğu Roma

[2] Gül 1997, 4-5.
[3] Tekindağ 1973, 4; Bilge 1984, 3; Sayılı 2002, 19-20.
[4] Uzunçarşılı 1965, 1; Unan 1999, 95; Hızlı 1991, 27; Bilge 1984, 5; İnalcık 2003, 175; Baltacı 1976, 19.

İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanlık dışı (pagan) okullar tamamıyla ortadan kalkmıştır. Bu okulların yerini Hıristiyanlık dininin inanç ve davranış sistemlerinin aktarıldığı ve din adamlarının yetiştirildiği kilise okulları almıştır. Batı Avrupa'nın ilkokulları VI. yüzyılda *Benedictine* rahiplerinin gençlere okuma-yazma öğretmesi amacıyla kurulmaya başlamıştır. Bu okullar kilise, katedral ve manastır gibi dini kurumlar ile ortak hareket etmekte ve merkezden yönetilmekteydi. 787 yılına gelindiğinde Fransa'da imparator Charlemagne'ın tüm kilise ve bağlı kuruluşların birer okul açmaları için bir buyruk yayımladığı görülür. Geleneksel eğitime yönelik bu okullar, ilerleyen yıllarda kurulacak üniversitelerin çekirdeklerini oluşturmuştur. Doğuda üstü örtülü de olsa canlılığını sürdüren eğitim ve öğretim geleneği böylece Batı'ya da bir ölçüde aktarılma olanağı bulmuştur.[5] Ortaçağ Batı toplumunda din dışı konularda da eğitim görme gereksinimi *studium generale*lerin oluşmasını sağlamıştır. Bunun yanı sıra ilk üniversiteler olarak kabul edilen bu okulların ortaya çıkışını iki temel nedene bağlayabiliriz. Bunlardan ilki, Ortaçağ Batı Avrupası'nın VIII. yüzyıldan itibaren ciddi bir biçimde İslam medeniyetiyle etkileşime girmesi, kentleşmenin ortaya çıkışı ve din adamlarının bilgi düzeyinin artmaya başlamasıdır. İkincisi ise, bir kurumsal birlik fikrinin ortaya çıkması ve böylelikle Ortaçağ Batı Dünyası'nda kiliseler, manastırlar ve diğer dini kurumların bir hiyerarşi içersinde yer alarak araştırma yapan, bilgi üreten kurumlar haline gelmeleridir.[6] Studium generale'nin tarihi İtalya'da başlar; bu kurumlarda eğitimi verilen konular din dışı olmakla beraber, bu okullar da kilise tarafından denetlenmekteydi. IX. yüzyılda kurulan ve ilk büyük studium generale olan Salerno Tıp Okulu, tıp eğitimi vermesinin yanı sıra tüm Avrupa'da Katolik öğretisinin yaygınlaşmasında da önemli rol oynayacaktır.[7] Ortaçağ Avrupa'sının siyasi yapısına genel olarak bakıldığında derebeylik sisteminin etkisi ilerleyen yüzyıllarda şekillendirici bir etki yapacaktır ancak XVII. yüzyıla kadar Avrupa'da tek bir gücün hakimiyeti görülmektedir, o da Kilise-Papalık'tır. Bu durum, aslında bağımsız birer oluşum olarak görülen üniversitelerin de bu gücün etkisi ve desteğiyle geliştiklerini göstermektedir. Üniversiteler, XVI. yüzyılda başlayan bilimsel devrime kadar, dönemin en büyük otoritesi olarak kabul edilen Aristo ve diğer otoritelerin yorumlarının aktarılmasında önemli rol üstlenmişlerdir. Avrupa akademik çevreleri -ki büyük çoğunluğu da çeşitli tarikatlara mensup din adamıdır- Aristo felsefesinin sürdürülmesine kapsamlı bir ilgi duymuş ve üniversiteler kurulduklarından beri Katolik kilisesi ile ilişki çerisinde olmuşlardır. Kilise öğreniminin önde gelen

[5] Yıldırım 2003, 71.
[6] Versan 1989, 13.
[7] Öğüt 1984, 49.

merkezi olduğu sürece üniversitelerin hukuki olarak bağımsız bir yapıya kavuşabilmeleri olanaksızdı. Kilise-Papalık isteklerini kendi dışındaki bir kuruma benimsetmek için özel bir çaba harcamamıştır. Tam tersine üniversiteleri toplumun en üst eğitim-öğretim kurumu olarak yaratan ve destekleyen zaten Kilise'nin kendisiydi.[8] XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde, önce III. Innocent ve arkasından gelen papalar, katedral okullarına ve laik güçlere karşı, yeni okulların (üniversitelerin) hocalarına ve dinleyicilerine, onların mesleki kuruluşlar olarak toplanmalarına, ayrıcalıklarına, idari özerkliklerini kazanmalarına yardımcı oldular.[9] Bunun en önemli örnekleri Avrupa'da XII. ve XIV. yüzyıllarda kurulan üniversitelerdir.

Medrese ve Üniversitelerde Eğitim-Öğretim

Medrese ve üniversitelerde eğitim ve öğretim faaliyetleri incelenirken öğrenciler ve eğitim kadrosu, öğretim metodu, ders programı ve ders kitapları ele alınacaktır.

a. Öğretim Üyeleri ve Öğrenciler

Medreselerde bugünkü yüksek öğretim kurumlarında olduğu gibi öğrencilerin sınıflardan kademeli olarak yükseldikleri ve bu kademelerde ders veren öğretim elemanları arasında da bir hiyerarşi olduğu bilinmektedir. Öğrenciler ve öğretim elemanları arasındaki bu derecelendirmeler eğitim gördükleri ve/veya görev yaptıkları medreseler dikkate alınarak çeşitli isimler almışlardır. Öğrenciler arasındaki derecelendirme; *talebe-i ulûm* (*suhte, softa*[10]), *dânişmend*[11], *mülâzim*[12] şeklinde ifade edilirken; öğretim elemanları için, *muid*[13], *müfid*[14], *müderris / dersiâm*[15] terimleri kullanılmıştır.

---

[8] Westfall 2004, 126

[9] Tanilli 1998, II; 362.

[10] Softa, medrese öğrencisi anlamında halk tarafından kullanılan bir tabirdir. Medrese mensuplarının sözlerine göre öğrencilerin ilim aşkıyla yanmalarından kinaye olarak halk arasında ilkin "suhte" denilmiş, bu tabir sonradan değişerek softa şeklini almıştır.[y.n.].

[11] Medrese öğrenimi görmüş kişiler hakkında kullanılan bir unvandır. Başka bir deyişle, Sahn-ı Seman medresesinde eğitim gören öğrencilere verilen addır. Farsça bir tamlama olan danişmendin anlamı, ilim sahibi adam demektir.

[12] Medrese öğrenimini bitirip icazet alanlar hakkında kullanılan bir unvandır.

[13] Medreselerde müzakerecilik edenler ve müderris yardımcısı seviyesinde bulunanlar için kullanılan bir tabirdir. Sahn medreselerinde oda sahibi olanlar ve liyakatli bulunanlar bu adı alırlardı. Muidler yine aynı medresedeki (Sahn) talebenin derslerini tartışır ve Sahn-ı Seman medreselerine öğrenci hazırlayan Musıla-ı Sahn - Tetimme medreselerinde hocalık yaparlardı.

Medreselerde sözü edilen öğrenci derecelerinin dışında çömez; öğretim elemanı derecelerinde ise *molla*, *allâme*, *kari*, *muhaddis* ve *fakîh* gibi unvanlar bulunmaktaydı. Medreselerde önceleri tek bir müderris görev almaktayken öğrenci ve öğretim elemanı kadrosunun genişlemesiyle beraber ûlâ (ilk), sâniye (ikinci) ve sâlise (üçüncü) olmak üzere her medresede üç müderris görevlendirilmiştir.[16]

Üniversitelerde ise öğrenciler sırasıyla *status in studio* veya *scholaris simplex*, *baccalarius*, *master student*, *the student of rank* ve *specialist student* gibi unvan ve kademeler almaktaydı. Üniversite eğitimi 15 yaşında başlamaktaydı. Üniversiyete başlayan bu öğrencilere *scholaris simplex* denilmekteydi. Bu öğrenciler, sadece derslere girip dinlerler ve Latincelerini geliştirirler, 20 ay sonra bir asistanın öğrencileri olarak derslerde tartışmalara katılırlar, Aristo'dan mantık ve fizik okurlar, bu eğitimden sonra gerekli sınavlara girip başarılı olurlar ise *bachelor / baccaloria* olurlardı. Bachelor'dan sonra 2-2,5 yıl kadar matematik, kozmografya ve politika okuyarak derslere *asistan* olarak katılırlar ve yine gerekli sınavlardan başarılı olurlar ise *magister* (akademisyen adayları) olurlardı. 20-21 yaşlarına ulaştıklarında ders verme, tartışma düzenleme ve kendi alanlarında çalışma hakkı elde ederler ve *licentia ubique docendi* olurlardı. Yöneticilik için ise master, dean dereceleri vardı.[17] Ancak her öğrenci ya da akademisyen adayı bu aşamaları başarı ile tamamlayamazdı. Büyük çoğunluğu hukuk ve teoloji gibi fakültelerden daha kolay aşamaları olan sanat ve tıp fakültelerini bitirir ya da okulu yarım bırakmak zorunda kalırdı.[18]

b. Eğitim-Öğretim Metodu

Medreselerde uygulanan öğretim metodu *tümdengelim* (dedüktif) özelliği taşımaktadır. Bu metodun kaynağını belirli konularda eser vermiş ve fikirler üretmiş olan otoriteler yani bilim adamı ve filozoflar oluşturmaktadır. Sorunlar

---

Muidin müderris ile talebe arasında bir derecesi vardır ve bugünkü üniversitelerde asistan konumundadır. Muidin görevi müderrisin verdiği dersi tekrar etmek ve öğrenciler tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla açıklamak yapmaktı.

[14] XV. ve XVI. yüzyıllarda Mısır medreselerinde okutulan derste önemli bir konunun ve bir sorunun öğrencilere anlatılmasını ve açıklanmasını sağlayan öğretim elemanına verilen addır. Müfidliğin bugünkü üniversitelerdeki karşılığı Doçentlik olarak kabul edilebilir.

[15] Osmanlılarda müderrislerin camilerde verdikleri ders ve bu dersi veren müderrislerin unvanı.

[16] Parmaksızoğlu 1976, XXIII; 371.

[17] Schwinges 1992, 195-243.

[18] Öymen 1966, 24-26; Schwinges 1992, 197-199.

bu otoritelere dayandırılarak çözümlenmeye çalışılmaktadır. Bu tümdengelimci metodun uygulanması ezber, tekrar, kavrama, müzakere (tartışma) ve defter (not alma) olmak üzere beş aşamada gerçekleştirilmekteydi.

Ezber ve tekrar: Hafızayı geliştirmek tüm Ortaçağ İslam eğitiminde olduğu gibi medreselerde de değişmez bir eğitim metoduydu. Olağanüstü hafızaya sahip kişilere *bahrü'l-ilm* bilgi okyanusu ya da bilgi deposu denilmekteydi. Ezber büyük alimlerin ve onun öğrencilerinin isimlerini anmak, bilgi depoları ile onların takipçilerini izlemek için başvurulan bir sözlü eğitim metodudur. Bu metotta öncelikle Kur'an'ı ezberlemek ve mümkün olduğu kadar çok hadis öğrenmek gerekiyordu. Kur'an dersleri dışında diğer derslerde not tutturulduğu için Kur'an'ın ezberlenerek öğrenilmesi gerekiyordu.[19] Ezberleme metodunun daha sağlıklı bir biçimde yapılabilmesi için özellikle de Kur'an derslerinde tekrar metodu kullanılıyordu. Medrese eğitim sistemi içerisinde tekrarın çok önemi vardı. Bir medresenin müderrisi yanında onun derslerini tekrar eden ve eksiklikleri tamamlayan muidler görev yapmaktaydı.[20] Şerh ve izah yoluyla tekrar metoduna destek sağlanmaktaydı.

Kavrama: Yorumların yapıldığı ve tek biçimli bir eğitim metodu olmayan ezber metodu, kavrama / anlama metoduyla destekleniyordu. Böylelikle bir metni tekrarlamak ve o metni kopya etmekle yetinen kişiler ile aynı zamanda o metni kavrayanlar arasında bir ayırım yapılmaktaydı. Kavrama, ezber ve tekrar metotlarını desteklemek amacıyla kullanılmaktaydı.[21]

Müzakere: Medrese eğitim sistemi içerisinde kullanılan bir başka metod ise; müzâkere yani tartışma metodudur. Medreselerde müzâkere metodu, soru - cevap ile gerçekleştirilirdi. Müderris öğrencilere soru sorup cevap beklediği gibi öğrenciler de belirli bir düzene göre müderrise soru sorabilirlerdi. Belirli günlerde halka açık tartışmalar da düzenlenmekteydi. Müzâkere metodunda da tümdengelim ilkesine bağlı kalınır, sorulan sorular ve cevaplar otoritelere dayandırılarak kanıtlanmaya çalışılırdı.[22]

Defter tutma: Medrese eğitim sisteminde kullanılan bir diğer metot defter (imlâ - yazdırma) tutmak ya da not tutmak metodu idi. Bu metotta, derslerde müderrislerin söyledikleri ya da onların kitapları aynen kaydedilmekteydi. Medrese eğitim sisteminde ezberlemek kadar yazmak ya da defter tutmak da önemli bir öğretim metoduydu. Ezberlemek üzerine yapılan vurguya rağmen,

---

[19] Atuf 1931, 23-24; Taşdemirci 1989, 530; Makdisi 2004, 162-167.
[20] Makdisi 2004, 167.
[21] Makdisi 2004, 167-168.
[22] Mescid 1997, VIII; 64.

ezberdekini kağıda dökmek de önemliydi. Kitaplar medreselerdeki eğitim sisteminin değişmez araçlarıydı, bu nedenle anlatılan bilgilerin aktarılması ve eksiksiz olarak korunabilmesi için yazılması gerekmekteydi. Medreselerde okutulan kitapların artması ve öğrenciler arasında yaygınlaşması ile bu metot yavaş yavaş bırakılmaya başladı.[23] Sözü edilen öğretim metotlarının yanı sıra medreselerde, eğitim için kullanılan dilin de üzerinde durulması gerekmektedir. Dinî eğitimin yoğun olarak verildiği medreselerde kullanılan eğitim dili Arapça idi. Ancak eğitim metotları ve dersin işlenişi medresenin bulunduğu bölgenin resmi dili ile yapılmaktaydı. Derslerde okutulan kitaplar ve bunlara göre hazırlanmış olan müfredat Arapça olmakla birlikte anlatım resmi dildi.[24]

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren talebeye büyük değer verildiği görülmektedir. İlk Osmanlı medreselerinden başlayarak talebe bütün Osmanlı tarihi boyunca kurulan tesislerin vakfiyelerinden öğrenildiği üzere burs ve yiyecek yardımı almış, vakıf sahipleri tarafından korunmuşlardır.[25] Orhan Gazi İznik'teki medresesi için düzenlediği Arapça vakfiyesinde medresede her gün ders okunacağından ve gelirin 1/6'sının talebeye tahsis edildiğinden bahsetmektedir. II. Murat dönemi emirlerinden Şah Melek Paşa ise; Edirne'de kurdurduğu medrese için düzenlediği 1431 tarihli vakfiyesinde müderrise günlük on akçe, muide dört akçe verirken, talebelere de müderris kadar yani on akçe ayırmış bulunmaktadır.

Talebeler medresede okumuş oldukları derslerin kitaplarını kendileri çoğaltmak durumundaydılar. Hatta Molla Şemseddin Fenârî o zaman okutmakta olduğu Molla Teftâzânî'nin kitaplarını bulmakta zorluk çeken talebelerin istinsah çalışmaları için haftada iki gün olan tatillerini üç güne çıkarmıştır.[26] Talebe müderris tarafından başarılı görülürse, muid olarak tayin edilmeye hak kazanırdı.

Ortaçağ'ın ilk dönemlerinde üniversitelerde bilgiyi özet olarak ifade etme yolu seçilmişti. Skolastik yöntem olarak adlandırılan bu öğretim yöntemi, tartışma sırasında önermeler (tasım) ile tartışmaya açılan akıl yürütmelerin (usavurum) sonuçlarını söz konusu soruna kanıt olarak getirmektir. Öne sürülen önerme ve düşüncelerin kaynağı temelde, kutsal ya da dini olmayan kitaplar, şairler, filozoflar, hukukçular ya da salt akıldır. Sorunların ele alınmasında analiz yöntemi de skolastik yöntem içerisinde sıklıkla kullanılmaktaydı. Bu uygulamada çözüm için sorun öğelerine ayrılarak parçalar halinde

[23] Taşdemirci 1989, 530; Makdisi 2004, 169-170.
[24] Er 1999, 27; İnalcık 2003, 183.
[25] Pakalın 1983, III; 391.
[26] Bilge 1984, 38-40.

incelenmekteydi. Evetler yani olumlu bulgular bir tarafa olumsuzlar yani hayırlar ise diğer tarafa konularak sonuca aykırı olanlar atılır, böylece sentez-analiz doğrular etrafında birleştirilirdi. Amaç; Hıristiyan inancının temel bileşenlerini oluşturan kaynakları, Hıristiyan dogmaları, Helenistik felsefe karşısında yasalaştırmak, onları birbirleriyle uzlaştırmak çabasıdır. Bu çaba gözleme dayalı ve süren hayatın gereksinimlerine yönelik öğretim yapmasından çok, istendiği gibi bölümlemeler, ayırımlar yaparak, sözde akıl yürüterek geleneksel varsayımlar ve sorunlar içerisinde dolaşmaktır.[27] Kitap sayısının azlığı ve kitaba sahip olmanın zor oluşu nedeniyle öğretimde bu uygulamanın alternatifi yoktu. Öğretim üyeleri, öğrencilerin erişme imkanının zor olduğu kaynaklardan bilgileri aktarıyorlardı. Üniversitelerde, öğretmen merkezli ve etkileşimsiz bir öğretim yöntemi uygulanmaktaydı. Öğretim üyeleri, tüm sınıfa hitap etmekteydi, bununla birlikte tüm kararların alınmasında, zamanın kullanılmasında ve konuların seçiminde de yalnızca onlar yetkiliydi. Öğretim üyesi ve öğrenciler arasındaki etkileşim nadir olarak görülürdü. Ortaçağın ilk üniversitelerinde bir dersin işlenişi şu şekilde karakterize edilebilir:

Günümüz üniversitelerindeki ders işleme şekliyle karşılaştırıldığında, dersin işlenişi tümüyle sinir bozucu olarak kabul edilebilir. Öğrenci derste anlamadığı bir noktayı sorduğunda, öğretim üyesi ilk seferinde öğrencinin sorusunu cevaplar, bir başka soru sorması halinde ise büyük olasılıkla öğrenci sorusuna cevap alamazdı. Öğretim üyesi konuyu tümüyle anlatma ve belirli bir zamana sığdırma kaygısıyla dersi sürdürürdü. Birkaç gün içinde aynı öğrenci tekrar söz istediğinde ya da soru sorduğunda öğrencinin bu davranışı dikkate alınmazdı. Böylece sınıfta hiç kimse öğretim üyesine ikinci bir soru yöneltemezdi. Bir başka üzücü nokta ise; öğretim üyesinin derse ilişkin olarak tutturduğu notlardır. Bu notlar öğrenciler tarafından üzerinde durup düşünülmeksizin aynen yazılmalı, yani kopya edilmeliydi.[28]

Ortaçağ üniversitesinde yoğun, disiplinli ve sıkıcı bir öğretim programı ve kampus yaşamından söz edilebilir. Bir Ortaçağ üniversitesi öğrencisi için gün kampus bekçisinin tüm şehirde yankılanan alarmıyla sabah saat 5'te başlardı. 5'ten 6'ya kadar toplanırlar ve saat 10'a kadar ders görürlerdi. Ders sonunda pek lezzetli ve hoş olmayan bir çorba ve az biftek vb.den oluşan bir öğle yemeği yenirdi. Öğle yemeğinden saat 5'e kadar derse devam edilirdi. Akşam yemeğinden sonra yatma saati olan 9 ya da 10'a kadar öğrenciler ödevlerini yaparlardı. Bu program ancak ibadet günlerinde ve dini bayramlarda yani üniversitelerin kapalı olduğu günlerde bozulurdu. Tatil günlerinde öğrenciler

[27] Küyel 1977, 36.
[28] Bodner and Metz 1997, 23.

seyahat edip oyun oynarlar ve bazen kampus dışında da araştırma yaparlardı. Bu şartlar altında çeşitli nedenlerle öğrencilerin yaklaşık olarak 3/2'si altı yıllık zorunlu eğitimi tamamlayamayıp öğretim üyesi olamazlardı. Bu başarısızlığın önemli nedenlerinden biri öğrencilerin şehirlerdeki eğlence merkezlerinde vakit geçirmeleridir. Bir diğer neden ise öğrencilerin 12 yaş gibi erken bir dönemde üniversite eğitimi için evlerinden ayrılmaları ve yetişkin bir insan gibi davranmayı öğrenecek sağlıklı bir çevreyi her zaman bulamamalarıdır.[29]

c. Dersler ve Ders Kitapları

1067'de kurulan ilk medreselerden itibaren bu kurumlarda nakli bilimler/İslami bilimler öncelikli olarak eğitim-öğretim programlarının temelini oluşturmuştur. Bunun en önemli nedeni daha önce de belirtildiği gibi belirli bir mezhebin doktrinlerinin öğrenilmesini ve uygulanmasına yardımcı olmasını sağlamaktır. Medreselerde okutulan tefsir, hadis, fıkıh, akaid gibi İslami bilimlerin hepsine nakli bilimler adı verilmektedir. Sonradan naklî ilimlerin yanı sıra akli bilimler de medreselerde okutulmaya başlamıştır. Bu derslere riyaziye (matematik), tıp, hey'et (astronomi), felsefe, belâgat (retorik), hesap, hendese (geometri), lûgat, tarih, coğrafya, nahiv (edebiyat) ve sarf (gramer - dil bilgisi) örnek olarak gösterilebilir. Aklî ilimler (Tabiî ilimler - Akli ilimler) ise; doğal gözlem ve mantık yorumlarına dayanan bilimleri ifade etmektedir. Bu nedenle bu derslere *felsefiyat* da denir ve bu dersler ibadet kurumları olan camilerin dışında okutulmaktaydı.[30]

Bu derslerde okutulan kitaplara örnek olarak tefsir dersinde *Keşşaf Tefsiri* ve *Kadı Beyzavi Tefsiri*; hadis dersinde *kütüb-i sitte* diye bilinen altı ana hadis kitabı; İslam hukuku anlamına gelen fıkıh dersinde Ebubekir Merginani tarafından yazılan *Bidaye el-Mübtedi* ve bu esere kendisi tarafından yazılan *el-Hidaye*, usul-ı fıkıh dersinde ise; Sadeddin Teftazani'nin *Telvih* adlı eseri; akaidde Ca'fer el-Hanefî'nin *Akaid el-Tahavi* ve Celaluddin Devvani'nin *İsbat-ı Vâcib* adlı eserleri, kelamda Nasiruddin Tûsî'nin *Tecrîd el-Kelâm*; belagat (retorik) dersi için Ömer el Ebherî'nin *İsâgûcî*;[31] hey'et (astronomi)'de Harzemşahlı Muhammed Cagmînî'nin *el-Mulahhas* ve Ali Kuşçu'nun *Risale-i Fethiyye* adlı eserleri, hendese (geometri) dersinde Şemseddin Mehmed

[29] Donnelly 2002, 21-22.
[30] Bilge 1984, 41-43.
[31] Bu eser mantığın tüm konularını kapsamakla birlikte medreselerde mantık alanında okutulan ilk kitap olması bakımından önemlidir. Bu esere Batı Dünyası'nda da ilgi duyulmuş Latince başta olmak üzere Batı dillerine çevrilmiştir. Medreseler ve okutulan dersler hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. İzgi 1997.

Semerkândî'nin *Eşkalü't-tesis* adlı eseri ve *Euklides'in geometri kitapları*, hesap (aritmetik) dersinde yazarı bilinmeyen *Risale-i Bahaiye* adlı eser ve Ali Kuşçu'nun Fatih Sultan Mehmet'e sunduğu *Risale-i Muhammediyye*, ilm-i hikmet (felsefe) de ise; Şemseddin Molla Fenari, Kadızâde Rumi, Hocazade, Ali Kuşçu, Müeyyedzade Abdurrahman, Mirim Çelebi, İbn Kemal ve Kınalızade Ali Efendi'nin eserlerinin XVI. yüzyılın sonuna kadar okutulduğu bilinmektedir.[32] Bu dönemde, bilim adamlarınca tartışılan bir konu da, bazı şeyhülislamların dinî inançlara aykırı olduğu yönündeki görüşleri üzerine felsefe dersleri medrese programlarından büyük ölçüde çıkartıklarıdır.

Medreselerde okutulan bu derslere ait kitaplar, dersin içeriğini belirlemekle kalmamış aynı zamanda medreselerdeki sınıflar genellikle bu kitapların adlarına göre belirlenmiştir. Örneğin; Hâşiye-i Tecrid aynı zamanda, ünlü Matematik ve Astronomi bilgini Nasirüddin-i Tusi'nin *Tecridü'l-itikad* veya Tecridü'l-kelâm ismindeki eserinin ünlü bilgin Seyyid Şerif olarak bilinen Mahmud-ı Cürcani tarafından hazırlanmış hâşiyesidir. Belagatten (retorik) Sekkâkî'nin "Miftahu'l-ulûm" adlı eserinin Mahmud-ı Cürcani (Seyyid Şerif) tarafından yazılan şerhinin okutulması nedeniyle bu medreselere de "miftah" medreseleri denilmiştir.[33]

Osmanlı medrese sistemi kendinden önce kurulmuş olan Selçuklu medreselerini örnek aldığı için ders metodu, okutulan dersler ve bu derslerle ilgili kitaplar büyük ölçüde birbirlerine benzemekteydi. İlk medreselerde okutulan ders ve ders kitaplarıyla ilgili olarak kesin ve yeterli bilgiler olmamasına karşın, her medresede benzer biçimde okutulan ders ve ders kitaplarının olduğu bilinmektedir. Medreseyi yaptıranlar yani vâkıflar, genellikle, okutulmasını istediği ders ve ders kitaplarını medrese için geçerli olan tüm kurallarla beraber medresenin vakfiyesine ya da nizamnamesine kaydettirmişlerdir.

Naklî ve aklî ilimler şeklinde gruplandırılan müfredatın aynı dönemde Ortaçağ Avrupa'sındaki üniversitelerin ders programını oluşturan trivium (üçlü - gramer, diyalektik, retorik) ve quadrivium (dörtlü - matematik, astronomi, geometri, müzik) yani yedi özgür sanata (artes liberales septas) karşılık gelen dersleri de içermesi medreseler ve üniversiteler arasındaki etkileşimin bir kanıtı olarak gösterilebilir.

---

[32] Uzunçarşılı 1965, 21.

[33] Medrese ve üniversitelerde okutulan dersler ile ilgili daha ayrıntılı bilgiler için bkz. Adıvar 1980 ve Adıvar 1970.

Ortaçağ'ın ilk dönemlerinde geleneksel manastır ve katedral okullarının eğitim programları dille ilgili olan (curriculum) retorik, gramer ve diyalektikten oluşan "trivium" ve ileri düzeyde sayılarla ve hesaplamalarla ilgili olan aritmetik, geometri, astronomi ve müzikten oluşan "qudrivium"dan meydana gelmekteydi. Bunun yanı sıra uygulamada üç tür felsefeye de yer verilmekteydi; ahlâk felsefesi (etik), varlık felsefesi (metafizik) ve doğa felsefesi.[34] XII. yüzyıldan itibaren kurulmaya başlayan Avrupa üniversitelerinin ders programlarında dikkat çekici bir tek biçimlilik söz konusuydu. Bu durum öğrencilerin ve öğretim üyelerinin bir üniversiteden diğerine kolayca geçiş yapmalarını sağlamaktaydı.

Ortaçağ Avrupası'ndaki üniversitelerin ders programlarının trivium bölümünü oluşturan derslerde retorik için Cicero'nun *Ad Herremium* ve Aristoteles'in *Rhetoric*; gramer için Donatus'un İstanbul'da yazmış olduğu *Ars Minor* ve *Ars Major*, Priscian'ın *Institutionas Grammaticae*, Bethune'li Eberhard'ın *Graecismus*, Villa Dei'li Alexander'ın *Doctrinale*; diyalektik için ise Aristoteles'in Boethius tarafından çevrilmiş olan *Prior*, *Posterior Analytics*, *Topics*, *Sophistical Refutations*, *Metaphysics*, *De Anima*, *Categories*, Porphyry'nin *Isagoge*, Gilbert de la Porrée'nin *Books of Six Principles* ve Petrus Hispanus'un *Summulae Logicales* adlı eserlerinin yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir.[35] Ders programlarının quadrivium bölümünde okutulan kitaplara örnek olarak da; aritmetik için Bath'lı Abeleard tarafından çevrilen Euclid'in *Elements*, Sacrobosco'lu John'un *Algorismus* ve Pythsagoras'ın *Arithmetica*; geometri için Ptolemy'nin (Batlamyus) ve Euclid'in *Optica*, Aristoteles'in *Meteorologica*; astronomi için Sacrobosco'lu John'un *De Sphera*, Cremona'lı Gerard tarafından çevrilen Ptolemy'nin *Almagest*, Robert Grosseteste'nin *Computus*, Saint Victor'lu Hugh'nun *Practice Geometriae* ve müzik için Boethius'un *De Institutione Musica* ve Aurelius Augustinus'un *De Musica* adlı eserleri gösterilebilir.[36]

Yedi Özgür Sanat'a ek olarak tıp, hukuk ve teoloji, üniversitelerdeki ilk fakülteleri de temsil etmektedirler. Bu fakültelerde okutulan derslere temelde kaynaklık eden eserlere örnek verilecek olursa; tıp eğitimi veren fakültelerde; Hippocrates'ın *Aphorisms*, *Prognostics*, Galenos'un *Ars Medica*, *Ars Parva*, *Tegni* ve *Microtechne*, Dioscorides'in *Meteria Medica* adlı eserlerinin yanı sıra, Ortaçağ'da tıp biliminin önemli ölçüde etkilendiği ve birçok çevirisinin yapıldığı İbn-i Sina'nın *Canon - Kanun*, adlı eseri, Ali bin el-Abbas el-

[34] Burke 2000, 91-92.
[35] Leff 1992, 312-313.
[36] Çüçen 2000, 44; North 1992, 343-350; Kibre and Siraisi 1978, 127-131.

Magusi'nin tıp konusundaki ansiklodepik çalışmaları, Ebubekir Zekeriya er-Razi'nin *Liber Ad-Almonserem* adıyla Latinceye çevrilen *Kitab el-Mansuri* ile *Liber Continents* (*El-Cami* adıyla da bilinir) adıyla Latinceye çevrilen *Kitab el-Havi* ve Ebu el-Kasım Halef bin Abbas ez-Zahravi'nin cerrahi çalışmaları; hukuk için Roma ve Kilise hukukunu temel alan *Corpus Iurus Civilis* ve *Corpus Iurus Canonici*, Gretian'nın *Decretum - Decretum Gratiani* adlı eseri; teoloji için ise; temel kaynak olarak *İncil* ve patriklerin İncil'e ilişkin yorum kitaplarının yanı sıra, Aurelius Augustinus'un *De Trinitate*, *De Civitate Dei* ve *Confessiones*, Thomas Aquinas, Saint Bonaventure, Duns Scotus, Occamlı William tarafından üzerine yorumların yapıldığı Peter Lombard'ın *Sentences*, Dacialı Boethius'un *Theological Tractetes*, Petrus Abeleardus'un *Sic et Non* ve Thomas Aquinas'ın *Summa Theologica* adlı eserleri gösterilebilir.[37] Aynı zamanda Ortaçağ süresince bu bilimlerle ilgili yapılan yeni çalışmalar sözü edilen bilimlerin alt dallarının varlığını da açığa çıkarmış ve bu alt dallar Kopernik, Galileo, Francis Bacon ve Kepler gibi bilim adamlarının çalışmalarıyla etkinliğini sürdürebilmiştir.[38] Ortaçağ üniversiteleri, neredeyse ilk yıllarından itibaren bazı alanlarda uzmanlaşmışlardır. Paris, Cambridge ve Oxford teoloji, kilise hukuku (canon law) ve Yedi Özgür Sanat'a odaklanırken, İtalya ve Güney Fransa'daki üniversitelerde Roma hukuku ile Arapça ve İbranice kaynaklardan tıp okutulmaktaydı.[39]

Üniversitelerde eğitim ve öğretim yöntemlerinde göze çarpan en büyük özelliklerden biri, müfredatların (cirriculum) tek düze bir yapıya sahip olmalarıydı. Programlarının içeriği ve öğretim yöntemleri, değişmez kalıplar içinde korunmuş ve eğitimi verilen her dalda daha önceden belirlenmiş metinlere sadık kalınmıştır; ayrıca dersler işlenirken tartışma yöntemi de kullanılmıştır.

Sonuç: Medrese ve Üniversiteler Arasındaki Etkileşim

Üniversite ve medreseler arasındaki etkileşimi ortaya koymak için bu iki kurumun çeşitli yönleriyle benzerlik ve farklılıklarının tespit edilmesi gerekir. Böylece birer Ortaçağ kurumu olan üniversite ve medresenin birbirinden tamamen bağımsız olmadığı Doğu ve Batı Dünyası'nın etkileşimi ile zaman içerisinde şekillenerek geliştikleri ileri sürülebilir. Bazı bilim tarihçilerine göre Ortaçağ Avrupası'nda üniversitenin dengi olarak kabul edilen eğitim kurumları

[37] Siraisi 1992, 366-378; Küken 2001, 219; Garcia 1992, 393-394; Asztalos 1992, 409-412, 440.
[38] Burke 2000, 99-101; Grant 1997, LXVI, 109.
[39] Donnelly 2002, 21; Artz 1996, 252-258; Makdisi 2004, 344-345.

medreselerin üniversiteler ile temel benzerlikleri şu maddeler altında ele alınabilir:

- Üniversitelerin ortaya çıkışı ve kurumsallaşma aşamasında dini eğitim veren kilise ve katedral okulları rol oynarken, aynı amaca yönelik olarak mektep, mescid, cami, tekke ve zaviye okullarının medreselere kaynaklık ettiği görülmektedir.[40]

- Medrese sisteminin ortaya çıkması XI. yüzyıl; Avrupa'da üniversitelerin ortaya çıkışı ise XII. yüzyılın başlarındadır; bu tarih Arapça yazılmış felsefe ve bilim eserlerinin Latince çevirilerinin elde edilebilir ve kullanılabilir hale geldiği bir dönemdir. Hem medrese hem de üniversite temelde teoloji ve hukuk okullarıdır.[41] Her ikisinin de ortaya çıkışında kendilerinden önceki uygarlıklardan miras kalan dini ve bilimsel bilginin aktarılması ön plandadır. Bu nedenle her iki eğitim kurumu da (üniversite için XIX. yüzyıla kadar) laik değildir.

- Üniversite ve medreseler araştırma merkezi olmaktan çok yüksek eğitim vermek ve büyük ölçüde içinde bulunduğu toplumun dinî ve idarî sisteminin gereksinim duyduğu personeli yetiştirmek amacıyla kurulmuşlardır.[42] Bunun yanı sıra bu yüksek eğitim kurumları, kurmuş oldukları siyasi, dini, ekonomik ve kültürel etkinliklerini sürdürebilmek amacıyla din ve siyaset adamı da yetiştirmekteydiler.

- Medrese ve üniversitelerin ortaya çıkış ve yaygınlaşmasında, medreseler için dinî ve siyasî otoriteler olan halife, sultan, padişah, vezir ve sadrazamlar önemli rol oynarken, üniversitelerin kuruluşunda ise; papa, piskopos, kardinal, kral, imparator ve prenslerin desteğini aldığı görülmektedir. Dolayısıyla Papalık'ın tamamen ideolojik sebeplerle üniversitelere müdahalesi, yine papaların ve kralların üniversitelerin kurulması, yerleşmesi ve yönetilmesindeki öncülüklerinin benzeri medrese sisteminin doğuşu ve yaygınlaşmasında da görülmektedir.[43]

- Medreselerde üniversitelerdeki diplomanın karşılığı *icazet*, yani öğretme belgesiydi. Her iki öğretim kurumunda da eğitim gören bir kişi (öğrenci) yetkili bir hocadan ders görüp bu dersi başarmaksızın hocalık ya da öğretmenlik yapma hakkını elde edemezdi. Yani hem üniversitede hem de medresede ders verebilme hakkına sahip olabilmek için diploma

[40] Makdisi 2004, 49-52, 59-60; Sayılı 2002, 3.
[41] Sayılı 2002, 18-19.
[42] Sayılı 1964, 34.
[43] Sayılı 2002, 19.

-licentia ubique docendi- ya da *icazet sahibi* olmak gerekirdi. Ayrıca Avrupa üniversitelerindeki *baccalaureat - bacheloria* ifadesinin medreselerdeki *bi-hakki'r-rivâye* ifadesiyle ses benzerliği ve her ikisinin de ders verme yetkisi anlamına gelmesi, üniversite ve medreseler arasındaki etkileşime kanıt olarak gösterilebilir.[44]

• Medrese ve üniversite etkileşimine ve benzerliğine bir diğer kanıt, her iki kurumda da ders verme yöntemi olarak dinleme ve takririn (anlatma) yaygın bir biçimde uygulanmasıdır.[45]

• Medrese ve üniversitelerde öğrencilikten öğretim görevliliği ya da eğitmenliğe kadar olan hiyerarşik derecelendirmede de bazı benzerlikler göze çarpmaktadır. Bu hiyerarşi, medreselerde *talebe - muîd - müfîd - müderris* biçimindeyken üniversitelerde *öğrenci - asistan - doçent - profesör* olarak sıralanmaktaydı.[46]

• Üniversite ve medreselerde ilköğretimde olduğu gibi eğitim ve öğretim parasız olarak sürdürülmekteydi. Bu kurumların eğitim masraflarını dinî kurumlar, vakıflar ve siyasî otoriteler karşılamaktaydı.

• Medreselerde öğretim ve eğitim müfredatı naklî ilimler (ilm-i âliye) ve aklî ilimler (ilm-i cüz'iyye) olmak üzere temelde iki kısımdan oluşturulmuştur. Bu ayrımın üniversitelerdeki yansıması trivium ve quadrivium olarak kendini göstermektedir. Dolayısıyla medreseler Avrupa üniversiteleri gibi belli bir programa göre (curriculum - müfredat) eğitim yapmaktaydılar. Avrupa üniversitelerinin teoloji dışındaki programını oluşturan trivium (sâlûs) içinde bulunan gramer, retorik ve diyalektik (mantık) ile quadrivium (rabu) içinde bulunan aritmetik, geometri, astronomi ve müzik gibi yedi dersin medrese programında karşılıkları vardı. Medreselerde eğitime sarf ve nahv yani gramer ile başlanırdı. Bir süre sonra da mutavvel[47] okunurdu. Retoriğe karşılık olarak ise, belagat yani maânî - bedî - beyân[48] okutulmaktaydı. Sonrasında mantık öğretimiyle de üniversitelerde triviuma karşılık gelen dersler tamamlanmış oluyordu.[49] Üniversitede quadriviumu oluşturan matematik, geometri, astronomi ve müzik derslerine karşılık olarak

[44] Sayılı 2002, 15-16; Sayılı 1964, 39.
[45] Sayılı 2002, 36.
[46] Uzunçarşılı 1965, 7; Bilge 1984, 34; Baltacı 1976, 19.
[47] Arap edebiyatı ile ilgili kitap.
[48] Medreselerde güzel konuşma ve ifade yeteneğini geliştirmek amacıyla okutulan dersler, belagat.
[49] Tekeli ve İlkin 1999, 16-17; Bilge 1984, 47-52; Er 1999, 31-37

medreselerde hesab, hendese, hey'et okutulmaktaydı, musikî yani müzik ise, hikmet (felsefe) içinde düşünülmekteydi. Ancak bu ders medrese ders programları içerisinde gelişme gösterememiştir.[50]

Yukarıda sıralanan benzerlikler göz önüne alındığında üniversitelerin İslam Dünyası'ndaki medreselerle etkileşim içinde bir yapılanma gösterdiğini söyleyebiliriz. Ancak bu iki kurumun da kuruluşlarından en üst düzeye ulaştıkları noktaya kadar bir takım ortak sorunlarla karşılaşmalarına rağmen eşit düzeyde gelişme gösterdiğini ve bilimsel düşünceye aynı oranda katkıda bulunduğunu söylemek oldukça güçtür. Bunun nedenlerini de medrese ve üniversitelerin farklılıklaştığı özelliklerinde aramak gerekir. Bu farklılıklar ana çizgileriyle şu maddeler altında toplanabilir:

- Ortaçağ Avrupası'nda dini ve siyasi otoritenin, toplumun şekillenmesi ve sistemin devamlılığı açısından resmi kurumlar üzerinde yoğun baskısı vardı. Üniversitelerde bu baskının azaltılması ve ortadan kaldırılarak özgür bir yapıya kavuşturulması amacıyla öğretim elemanları (üyeleri) ve öğrenciler dayanışma içinde örgütlenme yoluna gitmişlerdir. Bu örgütlenmeler sonucu üniversiteler bir takım hukuksal ve ekonomik ayrıcalıklar elde etmişlerdir. Medreselerde de zaman zaman öğrenciler ve öğretim elemanları birlikte hareket etme zihniyeti sergilemişlerse de üniversitelerdekine benzer bir düzeyde örgütlenme ve mücadele görülmemektedir. Dolayısıyla medreseler üniversitelere nazaran devlet teşkilatı içersinde daha merkeziyetçi bir tutum içinde olmuşlardır.[51]

- Medreselerde icazetnameler bir ders için bir müderrisin kendi adına verilirken, üniversitelerde *licentia docendi* mezuniyet belgesi, çeşitli öğretim elemanından birçok dersi bitirmiş olma şartına bağlı olarak papaların veya laik otoritenin kendilerine verdiği yetkiye dayanarak üniversite adına verilmekteydi. Medreselerde icazetnamelerin nerede verildiği genelde yazılmamakta, okutulan derslerin karşılığı olarak genel ve özel olmak üzere iki tür icazetname verilmekteydi. Genel icazetlerde öğrencinin ve müderrisin okumuş oldukları dersler ve kitaplar, özelde ise tek bir bilim dalına ilişkin ders ve kitaplar yer almaktaydı. [52]

- Medreselerin eğitim programlarında yer alan derslere ilişkin okutulan kitaplar nitelik ve nicelik yönünden yeterli değildi. Belirli bir dersin

[50] Tekeli ve İlkin 1999, 17; Uzunçarşılı 1965, 19-21.
[51] Sayılı 2002, 14.
[52] Baltacı 1976, 19-20.

işlenişinde o derse ilişkin okutulan tek bir kitabın aslı dışında söz konusu kitap için yazılmış şerhler takip edilmekteydi. Bu durum medreselerde ders içeriklerinin genişlemesine ve kitap sayılarının artmasına da önemli ölçüde engel teşkil etmiştir. Üniversitelerde ise XI. yüzyılda en üst seviyeye çıkan çeviri faaliyetleriyle birlikte hem Arapça'dan Latince'ye çevrilen eserler hem de bu eserlerin orijinal metinlerinin incelenerek farklı yaklaşımlar üretilmesi, üniversitelerde bilimsel yelpazenin genişlemesine neden olmuştur.

• Hem medrese hem de üniversite özsel olarak teoloji ve hukuk okullarıydı. Felsefi kavramlar ve seküler bilimler (aklî ilimler) İslam Dünyası'nda, daha sonraki dönemlerde Avrupa'da olduğu gibi "teolojinin hizmetçisi" olarak kabul edilmeyerek büyük oranda medrese programının dışında bırakılmıştır. Ancak bu disiplinler üniversitelerde zamanla kabul görmüş ve özgür bir ortamda gelişme imkanı bulabilmiştir. Bunun en belirgin örneklerinden biri Fatih döneminde medrese eğitim programlarının yeniden düzenlenmesi çabalarıdır. Fatih Külliyesi'nin Ali Kuşçu ve Molla Hüsrev tarafından hazırlanmış bir kanunu vardır. Bu kanunda Fatih'in kendi ilgisi doğrultusunda aritmetik, geometri, astronomi gibi akli ilimlere daha çok yer verilmiştir. Ancak temelde akıl ile şeriatın uzlaştırılmasında yeni bir düzenlemeye gidilmemiştir. Fatih Sultan Mehmet, din bilimciler ve felsefeciler arasındaki bilimsel karşılaştırmaya ilişkin risaleler yazdırıp, tartışmalar yaptırmasına rağmen bu konuda radikal bir adım atılamadığından akli bilimlerin ilerleyen yıllarda ihmal edilmesi daha kolay olmuştur.[53]

• Üniversite ve medreselerde öğrenim görmüş kişiler mezuniyetleri sonrasında ekonomik bağımsızlıklarını elde etme ve toplum içinde saygınlık kazanma açısından eşit şartlara sahip değillerdi. Bu durum üniversitede öğrenim gören kişiler arasında rekabete yol açmış ve üniversite mezunlarının daha donanımlı olarak kendilerini geliştirmelerini zorunlu kılmıştır. Buna karşılık medreselerden mezun olan kişiler böyle bir rekabet ortamından etkilenmeyerek merkezi otoritenin sağlamış olduğu güvencelerin garantisi altında kendilerini daha fazla geliştirme ihtiyacı hissetmemişlerdir. Merkezi otorite müderrislere hem çalışacakları alanları seçme imkanı tanımış hem de bir memuriyete atanıncaya kadar ekonomik yönden destek sağlamıştır. Oysaki böyle bir güvence ve destek üniversite mezunları için söz konusu değildi.

[53] Tekeli ve İlkin 1999, 16.

• Üniversite ve medreselerde eğitim öğretim parasız olsa da üniversitede öğretim elemanı ve öğrenciler çoğunlukla kendi geçimlerini sağlamakla yükümlüydüler. Medreselerde ise öğretim elemanlarının yevmiyeleri, öğrencilerin de yemek, barınma vb. masrafları vakıflar tarafından karşılanmaktaydı. Üniversitelerde ise öğretim elemanlarının ve öğrencilerin medreseye göre bir takım imkânsızlıklar içinde olmaları onları bazı sosyal ve hukuki hak ve ayrıcalıklar elde etme mücadelesi için ortak hareket etmeye zorlamıştır.[54]

Üniversite ile medrese arasındaki bu benzerlikler ve farklılıklar göz önüne alındığında, Avrupa'daki üniversiteler medreselere göre daha bağımsız bir gelişim gösterebilmiştir. Ancak bu durum yüksek öğretime ilişkin bazı kavram ve düşüncelerin İslam Dünyası'ndan üniversite teşkilatını şekillendiren Ortaçağ Avrupası'na geçmiş olabileceği ihtimalini de ortadan kaldırmaz.

[54] Ortaçağda Avrupa... 1971, 301-313.

KAYNAKÇA

Artz 1996 — Frederick B. Artz, *Ortaçağların Tini: İ.S. 200 - 1500 Bir Tarihsel Gözlem*, Çeviren: Aziz Yardımlı. 3. Baskı. İstanbul: İdea Yayınları.

Adıvar 1970 — A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1970.

Adıvar 1980 — A. Adnan Adıvar, *Bilim ve Din*, İstanbul: Remzi kitabevi, 1980.

Asztalos 1992 — Monika Asztalos, "The Faculty of Theology", *A History of the University in Europe Volume I: Universities in the Middle Ages* içinde (409-441), Editor: Hilde de Ridder-Symoens. Cambridge: Cambridge University Press.

Atuf 1930 — Nafi Atuf, *Türk Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, Vol. 1. İstanbul.

Baltacı 1976 — Cahit Baltacı, *XV. XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul.

Bilge 1984 — Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Bodner ve Metz 1997 — George M. Bodner and Patricia A. Metz, *"Cooperative Learning: A Alternative to Teaching at a Medieval University"*, *Australian Science Teachers Journal*, XLIII – 1, 23-28.

Burke 2000 — Peter Burke, *Bilginin Toplumsal Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Çüçen 2000 — Kadir Çüçen, *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*, İstanbul: İnkılap Yayınevi.

Devellioğlu 2002 — Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, İstanbul: Aydın Kitabevi.

Donnelly 2002 — Matt Donnelly, "Medieval U." *Christian History*, XXI-1,19-22.

Er 1999 — Hamit Er, *Osmanlı Devletinde Çağdaşlaşma ve Eğitim*, İstanbul: Rağbet Yayınları.

Garcia 1992 — Antonio Garcia Y Garcia, "*The Faculties of Law*", A History of the University in Europe Volume I: Universities in the Middle Ages içinde (388-408), Editor: Hilde de Ridder-Symoens. Cambridge: Cambridge University Press.

Grant 1997 — Edward Grant, "When Did Modern Science Begin?" *American Scholar*, LXVI-1, 105-113.

Hızlı 1991 — Mefail Hızlı, "Osmanlılarda İlk Medreseler ve İlk Müderrisler", *Milli Kültür*, 88, 27-31.

İnalcık 2003 — Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, 3.bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İzgi 1997 — Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim II*, İstanbul: İz Yayınları.

Kibre ve Siraisi 1978 — Pearl Kibre and Nancy Siraisi, "*The Instutional Setting: The Universities*", Science in the Middle Ages içinde (120-143). Chicago.

Küken 2001 — Gülnihal Küken, *Ortaçağ Eğitim Felsefesi*, İstanbul: Alfa Yayınları.

Küyel 1977 — Mübahat Küyel, "Klasik, Skolastik, Modern". *Klasik Çağ Düşüncesi ve Çağdaş Kültür I. Simpozyumu* içinde (29-42). Baskıya Hazırlayanlar: Suat Sinanoğlu, Filiz Öktem ve Candan Türkkan. Ankara: TTK.

Leff 1992 — Gordon Leff, "The Trivium and Three Philosophies", *A History of the University in Europe Volume I: Universities in the Middle Ages* içinde (307-336), Editor: Hilde de Ridder-Symoens. Cambridge: Cambridge University Press.

Makdisi 2004 — George Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim: İslam Dünyası ve Hıristiyan Batı*, Çevirenler: Ali Hakan Çavuşoğlu ve Hasan Tuncay Başoğlu. İstanbul: Gelenek Yayıncılık.

Mescid 1971 — *İslam Ansiklopedisi: İslam Alemi, Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografi Lugati*, Cilt. 8: 50-56, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.

North 1992 — John North, "The Quadrivium", *A History of the University in Europe Volume I: Universities in the*

Middle Ages içinde (337-359), Editor: Hilde de Ridder-Symoens. Cambridge: Cambridge University Pres.

Öğüt 1984 — Deniz Ögüt, "Üniversite Tarihi Üzerine-1", *Yeni Olgu*, XXXI-1, 49-51.

Öymen 1966 — Hıfzırrahman Raşit Öymen, "Orta Çağ'ın II. Yarısındaki Gelişmeler Üniversiteler ve Şehir Okulları (1200-1500)" *Eğitim Hareketleri*, XII-140-141, 21-30.

Sami 1989 — Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türki*, İstanbul.

Sayılı 2002 — Aydın Sayılı, "*Ortaçağ İslam Dünyasında Yüksek Öğretim Medrese: Higher Education in Medieval Islam The Madrasa*", Çeviren: Pecep Duran, [Yay.y.].

Sayılı 1964 — Aydın Sayılı, *Ortaçağ İslam Dünyasında İlmi Çalışma Temposundaki Ağırlaşmanın Bazı Temel Sebepleri (Avrupa ile Mukayese)*. Araştırma I, 1963'ten ayrı basım. Ankara: Felsefe Araştırmaları Enstitüsü, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi.

Schwinges 1992 — Rainer Christoph Schwinges, "Student Education, Student Life", *A History of the University in Europe Volume I: Universities in the Middle Ages* içinde (195-243), Editor: Hilde de Ridder-Symoens. Cambridge: Cambridge University Press.

Siraisi 1992 — Nancy Siraisi, "The Faculty of Medicine". *A History of the University in Europe Volume I: Universities in the Middle Ages* içinde (360-387), Editor: Hilde de Ridder-Symoens. Cambridge: Cambridge University Press.

Tanilli 1998 — Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, Cilt II Ortaçağ-Feodal Dünya*, İstanbul: Adam Yayınları.

Tekeli ve İlkin 1999 — İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara: TTK.

Unan 1999 — Fahri Unan, "Osmanlı Medreselerinde İlmi Verimi ve İlim Anlayışını Etkileyen Amiller", *Türkiye Günlüğü*, 58: 95-105.

Uzunçarşılı 1965 — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilâtı*, İstanbul: TTK.

1971 "*Ortaçağda Avrupa Ülkelerinde Üniversitelere Verilen Hak ve İmtiyazlar*", Çeviren: Necmi Eryılmaz. Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi, VII-1, 298-313.

Versan 1989 Vakur Versan, "Üniversitelerin Tarihi Gelişimi ve Toplumsal Görevi", *Hukuk Araştırmaları*, IV-1-3, 13-17.

Westfall 2004 Richord S. Westfall, *Modern Bilimin Oluşumu*, 14. bs. Çev: İsmail Hakkı Duru, Ankara: TÜBİTAK.

Yıldırım 2003 Cemal Yıldırım, *Bilim Tarihi*, 8. bs. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hakan Anameriç – Fatih Rukancı